

УДК 930.22

С. Г. КУЛЕШОВ*

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДОКУМЕНТА: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто основні напрацювання у формуванні загальної теорії документа. Охарактеризовано аспекти аналізу цієї проблеми різними авторами, показано зв'язок їхніх праць з іншими галузями знань.

Ключові слова: загальна теорія документа; документознавство; бібліотечно-інформаційна наука; соціально-комунікаційний підхід.

У третьому числі російського часопису “Делопроизводство” за 2009 рік надруковано текст доповіді “Общая теория документа” відомого російського архівіста В. Козлова, виголошеної ним на VI Всеросійській науковій конференції “Архівознавство й джерелознавство вітчизняної історії. Проблеми взаємодії на сучасному етапі” (16–17 06.2009)¹. Доповідач розкрив окремі складові загальної теорії документа, зокрема аспекти розгляду документа як безпосереднього чи опосередкованого цивілізаційного вияву, як елемента внутрішньосупільної взаємодії, як елемента взаємодії людини і суспільства, людини і держави. Учений наголошує на важливості уточнення змісту поняття “документ”, на вивченні життєвих циклів документів різних видів, виходячи з їх функційної спрямованості в сукупності з іншими документами. Він вважає, що особливе місце при вирішенні цих дослідницьких завдань посідають питання класифікації документів. Учений формулює певні засадничі принципи, що мають бути обґрунтовані під час виконання зазначених пошукових робіт. Це принципи систематизації, симетрії та дискретності документа. Не буду переповідати зміст доповіді (читач зможе опрацювати її самостійно), але висловлю декілька міркувань, пов'язаних з ним.

Те, що відомий архівіст порушив питання розроблення загальної теорії документа, це, на мою думку, значне зрушення в методології архівознавства. В. Козлов неодноразово наголошує, що створення цієї теорії є завданням таких наукових дисциплін, як документознавство, ар-

* *Кулешов Сергій Георгійович* – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

хівознавство, археографія, документальне джерелознавство. Склад цих дисциплін відмежований від інших у двох прикінцевих реченнях доповіді: “Хватит нам плестись в фарватере то информатики, то книговедения, то теории управления, то теории познания. Мы самодостаточны, как самодостаточен его величество документ”². Прикметно, що в доповіді автор досить чітко розмежує поняття “документ” і “книга”, тим самим відсторонюючись від ідей деяких сучасних документознавців щодо розгляду “книги” (тобто видання, публікації) як документа. Незрозуміло однак, з яких причин В. Козлов не звертає уваги на монографію російського документознавця Є. Плешкевича “Основы общей теории документа”³, що написана переважно з позицій спорідненого з архівознавством “класичного” документознавства. Хоча, можливо, це пояснюється саме небажанням В. Козлова робити історіографічний огляд проблеми створення загальної теорії документа, оскільки цьому раніше приділяли увагу й інші дослідники. Наприклад, свого часу автор цих рядків полемізував із відомим українським архівістом Г. Боряком, який песимістично оцінював можливості розроблення зазначеної теорії⁴. У той же час нині слід більш схильно ставитись до думки цього вченого про перешкоди щодо створення комплексної теорії, зважаючи на складність та поліфункціональність такого об’єкта як документ⁵.

Втім, досвід сьогодення свідчить, що, по-перше, здобутки у формуванні зазначеного концептуального знання можливо отримати тільки з позицій різних напрямів дослідження документа (історичного, культурологічного, герменевтичного, джерелознавчого тощо) і, по-друге, із врахуванням досягнень у тих науках, у фарватері яких не хоче бути В. Козлов. Бо саме так звані “документологічні” дослідження, як чисто теоретичні і мало пов’язані, порівняно з “класичним” документознавством, із покликами практики (діловодної, іншої документаційної діяльності, архівної), надають нам певні складові до загальної теорії документа. Не будучи прихильником пропаганди у співтоваристві документознавців та архівістів тези про розгляд “книги” (видання, публікації) як документа, все ж не можу заперечити користь і для “класичного” документознавства розробок чи не найвідомішого українського документолога Г. Швецової-Водки. Її науково-практичний посібник “Документ в свете ноокоммуниологии” є не тільки узагальнюючим теоретичним дослідженням у сфері теорії документа, а й окреслює певні інноваційні напрями його вивчення як засобу комунікації⁶. Зазначений дискурс підтримується і в осередках представників бібліотечно-інформаційної науки за кордоном. Як свідчить фахівець з керування документаційними процесами І. Антоненко, датський вчений Б. Хьєрланд (Королівська школа бібліотекознавства у Копенгагені) обґрунтовує відмінності між поняттями “інформація” та “документ”, що можуть приховувати дві різні наукові і фахові парадигми у межах бібліотеч-

но-інформаційної науки⁷. Вона ж зазначає, що в Університеті Тромсо (Норвегія) зроблено спроби розвинути нову бібліотечну навчальну програму, названу “Документознавством”, у справжню наукову дисципліну, яка спирається на майже столітню бібліографічну традицію документування⁸.

Всі ці сучасні прояви відновлення документаційної науки, на мою думку, свідчать не про “реанімацію” ідей Поля Отле, а про намагання зберегти певну наукову ідентифікацію бібліотечно-інформаційної науки у період зміни сутності “документа” (як універсального позначення одиниці зберігання) в умовах розвитку “електронного бібліотекознавства” та “електронного документознавства”. Так, В. Стрішинець, аналізуючи розвиток бібліотечно-інформаційної терміносистеми США у своїй докторській дисертації, констатує, що бібліотекар з “менеджера фонду” дедалі більше стає “менеджером знань”, здатним керувати об’єднаною друкованою та електронною інформаційними системами⁹. Стрімкий розвиток “електронного документознавства”, головним об’єктом якого є службовий електронний документ¹⁰, також спонукає до висновку, що в життєвому циклі електронного документа (у розширеному розумінні електронному документообігу) ми маємо справу власне не зі службовим документом, а зі службовою інформацією. Оскільки під час життя цього документа, включаючи також його архівну фазу, він змушений змінювати свою матеріальну оболонку при незмінній документній інформації. Впровадження нових інформаційних технологій впливає не тільки на зазначені вище дисципліни, а й споріднені з ними. Зокрема, відомий український архівіст Г. Папакін обґрунтував формування нового напрямку у межах археографії – електронної археографії¹¹.

Безперечно, що засади загальної теорії документа найчастіше обґрунтовувалися з урахуванням досягнень бібліотечно-бібліографічної науки та так званої соціальної інформатики. Йдеться не тільки про праці Г. Швецової-Водки та автора цих рядків, який у 1980–1990-их роках намагався у теоретико-документознавчих пошуках відштовхнутися саме від праць таких вчених, як А. Соколов, Р. Гіляревський, Ю. Столяров та ін. Побічно їхні погляди аналізують й інші дослідники загальної теорії документа. Вже згадуваний нами Є. Плешкевич не тільки робить це в своїй монографії “Основы общей теории документа”, але в подальшому взагалі концентрує свою увагу на застосуванні документального підходу в бібліотекознавстві та бібліографознавстві¹² і захищає докторську дисертацію з цієї проблематики¹³. В. Бездрабко, здійснюючи комплексний аналіз розвитку документознавства в Україні в фундаментальному монографічному дослідженні, не могла уникнути розгляду питань вивчення документа з позицій бібліотечної та інформаційної науки¹⁴. Разом з тим, основний здобуток цього відомого документознавця, на мою думку, полягає у тому, що у монографії було

детально обґрунтовано як один з витоків документознавства в Україні його розвиток у межах спеціальних історичних дисциплін, а саме дисциплін джерелознавчого циклу¹⁵.

Безперечно, що створення загальної теорії документа неможливе без обґрунтування її теоретико-методологічних засад. Тому слід привітати появу публікацій О. Гомотюк, в яких характеризуються сучасні теоретико-методологічні пошуки в документознавстві, про об'єктивно-суб'єктивне в документознавстві¹⁶.

У стислому історіографічному огляді М. Слободяника під назвою «Основні напрями розвитку документознавства в сучасній Україні» згадується про дослідження проблем теорії документа, авторів, що опрацювали їх¹⁷. Втім, будь-яких висновків зроблено не було. Однак, характеризуючи праці з історії документа, М. Слободяник констатує, що «фундаментальні розробки, присвячені історії документів, в Україні практично відсутні»¹⁸. Попри згадування в огляді прізвища О. Купчинського, автор статті чомусь не вважає його монографію на 1283 (!) сторінках, присвячену документам Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть¹⁹, фундаментальним дослідженням! М. Слободяник висловлює думку, що при підготовці таких робіт (тобто з історії документа – *С. К.*) доцільно користуватися не лише історико-документознавчим аналізом, а й використовувати можливості теорії соціальних комунікацій²⁰. Втім, на жаль, він не зазначає як ця теорія може застосовуватись в історико-документознавчих дослідженнях²¹.

Водночас значно більший потенціал має використання соціально-комунікаційного підходу в опрацюванні питань теорії документа²². Однак, таких досліджень ще не так багато. Одним із найвдаліших прикладів реалізації зазначеного підходу в документознавчих дослідженнях для вирішення цілком конкретного практичного завдання можна вважати дисертаційне дослідження В. Кудлая²³. У ньому автор здійснив розгляд документаційного забезпечення системи управління якістю як різновиду соціально-комунікаційної діяльності підприємства. В. Кудлай чітко обґрунтував основні складники комунікаційних аспектів документаційного забезпечення системи управління якістю, виокремлюючи і характеризуючи так звані глобальні та локальні комунікації підприємства, розглядаючи рівні управління – стратегічний, тактичний, оперативний, і відповідність кожному з них виду документальних комунікацій (документів).

Принагідно хочу ще раз зазначити, що значно менше можливостей має дослідження архівного документа з точки зору комунікаційного підходу²⁴. Взагалі в архівній справі застосування цього підходу, на мою думку, обмежено аналізом довідкового апарату архіву, функціонування інших засобів інтелектуального доступу до первинної та вторинної

архівної інформації. Появу статті молодого вченого, в якій зроблено спробу узагальнено проаналізувати організаційно-функційні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій, можна тільки привітати²⁵. Проте у статті дослідника, як на мене, подано лише певне окреслення напрямів дослідження без наведення його результатів. Тому слід, мабуть, чекати на продовження зазначених пошуків з вибудовою більш чіткого уявлення “архіву як структури системи соціальних комунікацій” (?)²⁶, пов’язаного з реальними архівними технологіями.

¹ Козлов В. П. Общая теория документа // Делопроизводство. – 2009. – № 3. – С. 3–12.

² Там само. – С. 12.

³ Пleshкевич Н. А. Основы общей теории документа: [монография]. – Саратов: Научная книга, 2005. – 244 с.

⁴ Кулешов С. Г. Документознаство: Історія. Теоретичні основи: [монографія] / УДНДІАСД, ДАКККіМ. – К., 2000. – С. 46–47.

⁵ Боряк Г. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр “Археографічна Україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи: [монографія]. – К., 1995. – С. 89.

⁶ Швецова-Водка Г. Н. Документ в свете ноокоммуникологии: науч.-практ. пособие. – М.: Литера, 2010. – 384 с.

⁷ Антоненко І. Документаційна наука – інформаційна наука – документознаство (еволюція назви науки про документ за кордоном) // Термінологія документознаства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К.: Четверта хвиля, 2010. – Вип. 4. – С. 14.

⁸ Там само. – С. 15.

⁹ Стрішенець Н. В. Розвиток бібліотечно-інформаційної терміносистеми США (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис... д-ра іст. наук / НБУВ. – К., 2012. – С. 9.

¹⁰ Ковтанюк Ю. С. Електронне документознаство в Україні: сутність наукового напрямку, історія формування, перспективи розвитку: автореф... дис... канд. іст. наук / УНДІАСД. – К., 2012. – 20 с.

¹¹ Папакін Г. В. Електронна археографія : новітній напрям старої науки, її складові та стан дослідження // Бібліотекознаство. Документознаство. Інформологія. – 2012. – № 2. – С. 25–34.

¹² Пleshкевич Е. А. Эволюция теоретических представлений о документе: [монография] // Е. А. Пleshкевич; Российская гос б-ка, НИО библиотековедения. – М.: Пашков дом, 2011. – 96 с.

¹³ Пleshкевич Е. А. Документальный подход в библиотековедении и библиографоведении: этапы формирования и направления развития : автореф. дис.. д-ра пед. наук. – Казань, 2012. – 43 с.

¹⁴ Бездрабко В. Документознаство в Україні: інституціалізація та сучасний розвиток: [монографія]. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 720 с.

¹⁵ Див. також: Її ж. Сучасні історичні студіювання документа : En bloc et en détail // Укр. іст. журн.. – 2009. – № 3. – С. 157–184.

¹⁶ Гомотюк О. Сучасні теоретико-методологічні пошуки в документознастві // Термінологія документознаства та суміжних галузей знань: зб. наук.

пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К.: Четверта хвиля, 2010. – Вип. 4. – С. 17–25; *Ї ж.* До питання про властивість документа, або про об'єктивно-суб'єктивне в документознавстві // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К.: Четверта хвиля, 2012. – Вип. 6. – С. 23–29.

¹⁷ *Слободяник М.* Основні напрями розвитку документознавства в сучасній Україні // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2012. – № 2. – С. 4–15.

¹⁸ Там само. – С. 7.

¹⁹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти: [монографія] / НТШ у Львові. – Львів: Простір-М, 2004. – 1283 с.

²⁰ *Слободяник М.* Основні напрями розвитку документознавства в сучасній Україні // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2012. – № 2. – С. 7.

²¹ Певним чином комунікаційний підхід застосовується в таких дослідженнях. Див., наприклад, Гаврилов О. В. Формування антинімецької анналістики в Данії: мотиви і цільова аудиторія // *Наук. записки: Історичні науки / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”.* – 2005. – Т. 14. – С. 29–37.

²² Втім, на мою думку, розмежування теоретичних та історичних досліджень неприпустиме, оскільки під час дослідження процесів розвитку документа можуть бути зроблені певні концептуальні висновки (про це свідчать, зокрема, публікації В. Бездрабко), наприклад, виявлені закономірності цих процесів.

²³ *Кудлай В.* Документаційне забезпечення системи управління якістю на промисловому підприємстві: дис... канд. іст. наук / *Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв.* – К., 2012. – 239 с.

²⁴ *Кулешов С.* Деякі міркування щодо віднесення наукової спеціальності “Документознавство, архівознавство” до галузі науки “Соціальні комунікації” // *Архіви України.* – 2008. – № 3/4. – С. 100–105.

²⁵ *Васильченко М.* Організаційно-функціональні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій // *Вісник Книжкової палати.* – 2012. – № 6. – С. 47–51.

²⁶ Можливо тут пропущено слово “елемента” або “складової”?

Рассмотрены основные наработки в формировании общей теории документа. Охарактеризованы аспекты анализа этой проблемы разными авторами, показана связь их работ с другими отраслями знаний.

Ключевые слова: общая теория документа; документоведение; библиотечно-информационная наука; социально-коммуникационный подход.

There is considered the main developments in the creation of the general theory of document, characterized the aspects of the analysis of this question by the different authors, shown the connection of their works with other spheres of knowledge in the article.

Keywords: the general theory of document; the document science; the library and informational science; the social and communication approach.